Leħen il-Malti

MAĦRUĠ

MILL-*GĦAQDA TAL-MALTI* (UNIVERSITÀ)

The Royal University of Malta

ĦARBTUNI U ĦAQRUNI
U AKTAR KIBRET FIJA L-QAWWA

Ir-Raba' Sena **Awissu 1934** **Għadd 42**

Mitbugħ fl-"Empire Press" 266, Strada San Paolo — Il-Belt

LEHEN IL-MALTI

MAĦRUĠ MILL-"GĦAQDA TAL-MALTI" (UNIVERSITÀ)

AWISSU 1934] IR-RABA' SENA [Għadd 42

IL-MALTI FL-EŻAMIJIET

Fl-aħħar għadd ta' *Leħen il-Malti* għidna f'liema friegħi għandu jinfirex tagħlim il-Malti u kif għandu jitqassam fl-iskejjel. Iżda xejn ma jiswa li jkollok programm ta' tagħlim maħdum u mqassam bir-reqqa u bil-għaqal kollu, xejn ma jiswa li jkollok surmastrijiet imħarrġin tajjeb fit-tagħlim, jekk it-tagħlim ma jkunx imsaħħaħ mill-eżamijiet u minn eżamijiet li ma tistax tgħaddi mingħajrhom. L-eżamijiet huma l-qofol, is-saħħa, il-ħajja tat-tagħlim. Neħħi l-eżamijiet, u t-tagħlim, għat-tfal u għaż-żgħażagħ ukoll, isir ħaġa mejjta, bla ebda fejda. U dan narawh b'għajnejna. Fil-Liċeo jsir it-tagħlim tal-Grieg u tat-Tedesk, li nkunu nafu x'jiswew meta nikbru u ngħaddu 'l quddiem fit-tagħlim. Madankollu min jitgħallem dawn l-ilsna? Ftit li ħadd. Għaliex? Għax mhemmx eżamijiet ta' bil-fors, li jġagħluk, trid jew ma tridx, tagħti ruħek għal dak it-tagħlim.

Għalhekk jekk irridu li tagħlim il-Malti jkollu dik il-fejda li għaliha daħal fl-iskejjel, jaħtieġ li l-eżamijet isiru ta' bil-fors u mhux ikunu merħijin f'idejn l-istudent li jista' jagħmilhom jew ma jagħmilhomx. Jiġifieri għal xi impjegijiet tal-Gvern l-eżami tal-Malti għandu jsir bil-fors bħall-eżami tal-ingliż, inkella jiġri, bħal ma ġara, li ż-żagħżugħ jagħżel għall-eżami suġġetti oħra, li għalih huma eħfef mill-Malti, u l-Malti bil ftit il-ftit jibqa' barra għal kollox. U mingħajr eżamijiet it-tagħlim imut. Jekk iż-żagħżugħ ma jħossx ma' saqajh l-eżami, ftit li xejn iħabbat rasu bit-tagħlim; u hekk it-tagħlim tal-Malti jieqaf nofs triq, jieqaf bla ma jkun laħaq xerred f'moħħ it-tifel il-ġid kollu li għandu fih.

Skond il-fehma tagħna l-eżami tal-Malti għandu jkun ta' bil-fors għal dawn l-impjegijiet.

Għall-assistenti u surmastrijiet tal-iskejjel tal-Gvern. Irraġuni jifhimha kullħadd. Jekk dawn is-surmastrijiet għandhom igħallmu l-Malti, jeħtieġ li qabel ikunu tgħallmuh huma.

Għal xi postijiet taċ-ċivil. L-iktar għal l-iskrivani tal-Qorti u għal xi uffiċċi tal-Pulizija.

Għal dawk li jridu jieħdu l-professjoni tal-Liġi, Avukati u Nutari. Dawn ukoll fix-xogħol tal-professjoni tagħhom jew fix-xogħol tal-impieg tagħhom fil-Qorti jkollhom jiktbu dokumenti bil-Malti, ta' ħtieġa l-aktar kbira, u li jintrefgħu biex kullħadd, imqar wara mijiet ta' snin, ikun jista' jaqrahom.

Mela jidhrilna li l-Malti għandu jidħol bħala suġġett ta' bil-fors fl-eżamijiet taċ-ċivil u tal-Pulizija, fl-eżamijiet tal-matrikola ghal dawk li jridu jsiru assistenti jew jieħdu l-professjoni tal-Liġi.

B'hekk irridu nuru, bħalma dejjem urejna, li fil-fehmiet tagħna fuq tagħlim il-Malti ma għandna l-ebda għanqbuta. Kull ma jsir għal-Malti, jew isir sewwa, b'għieħ tal-Malti u tagħna l-Maltin, jew ma jsir xejn. Dak li ħassejna, dejjem għidnieh bla ħabi u bla tagħwiġ, u hekk nibqgħu nagħmlu bil-ħsieb m'hux li nindaħlu jew niġġieldu, iżda li ngħinu u li naħdmu għal ħutna l-Maltin.

GĦADAM TAJJEB

Hekk in-nies ta' Wied-Ilma kienu jsejħu lil żewġt ixjuħ għakka tar-raħal li,għalkemm kienu bil-grizma aktar minn darba, kienu dejjem jirxuxtaw u jerġgħu jmekku mat-triqat. U tabilħaqq dawn iż-żewġt ixjuħ, il-wieħed mlaqqam Ċanu u l-ieħor iż-Żirka, donnhom kellhom sebat erwieħ kif ngħidu għal-qtates. Darba waħda, xi għaxart ijiem wara li kienu ħelsuha minn ħalq il-mewt, marru l-ħanut tal-Boqloq jixorbu qatra bis-saħħa ta' xulxin. Kien fihom għors dawn iż-żewġt ixjuħ li kienu jħossu ruħhom barranin fost nisel ieħor ta' nies żgħażagħ, u li kienu saru ħbieb bħal baħrin ta' dgħajsa waħda meħlusin mill-għarqa. B'minkbejhom fuq mejda twila, b'żewġ tazzi tan-nofs quddiemhom iħammru bl-imbid jilma fid-dawl tal-lampa, u ħafna qxur tal-karawett fejn saqajhom, bdew ifakkru lil xulxin kull ma kien għadda minn għalihom. Fost ħwejjeġ oħra Ċanu qal liż-Żirka: "U hekk, ħabib, ġebbed minn hawn u ġebbed minn hinn, għadna mal-ħajjin. Kos, kemm nies marru qbilna. Tiftakarhom lil Wiżu tax-Xanda, lil Peppi tal-Ħamraman, lil Kieli tar-Rewrew u lil Toni tal-Maqnuq? Min jaf kemm kilna flimkien, u issa, balleċ, l-anqas wieħed ma baqa' ħaj! Aħrab il-lum u aħrab għada sa fl-aħħar tmiss lilna wkoll. U jaħasra martek Ċikka kif inqerdet ħesrem? (Bejnietna Ċikka meta mietet kellha ħamsa-u-sebgħin. Imma billi Ċanu u ż-Żirka kienu għalqu d-disgħin, dehrilhom li Ċikka mietet żagħżugħa). Iż-Żirka qagħad jisma' l-sieħbu bl-akbar dehwa, donnu kien qed jissamma l-ġrajja ta' ħbiebu, xjuħ oħra bħalu mejta, mid-dinja l-oħra. U l-isem ta' martu firixlu quddiem għajnejh biċċa kbira mill-ħajja tiegħu, l-isbaħ ħolm ta' żogħżitu, ħolm li kien ifuħ daqs il-qasrija qronfol minsuba f'ħoġor it-tieqa, tal-Ġiżwi, missier Ċikka.

"Eh, ħabibi Ċanu," wieġeb iż-Żirka, "il-lum jew għada jkollna nparpru", u dak il-ħin donnu biex itaffi l-imrar ta' ruħu bexx xuftejh b'żewġ belgħat inbid waqt li ssokta jgħid "għax tgħix kemm tgħix trid tmut. U fl-aħħar miet Abram li, kif smajthom igħidu fil-priedka, għâx snin daqs kemm hemm ramel f'xatt il-baħar, aħseb u ara aħna".

"Hekk sewwa qed tgħid" wieġeb iċ-Ċanu, "imma dak ir-raġel li semmejt, Abram, mhux snin kellu daqs kemm hemm ramel imma tfal, għax jien ħajtu kont smajtha minn għand Dun Kustanz."

—"Iva e!" stagħġeb iż-Żirka "imsejken ta' raġel mela kif rabbiehom daqshekk tfal! Jien bil-kemm stajt ingħajjex il-ħdax-

il-tifel u seba' bniet li kelli. Imsejken raġel u aktar u aktar imsejkna martu. Min jaf kemm kien ikollhom xi jgħidu nıela! U mbagħad il-kliem reġa' waqa fuq mart iż-Żirka li meta kienet għadha xebba fuq tagħha kienu jsejħulha "Ħaddejn il-Warda"; l-aktar iż-żgħażagħ subien li kienu jgħaddu ljeli jgħannulha taħt it-tieqa tal-għorfa tagħha. Wiż-Żirka fakkar lil ħabibu kif kien ħabbha l-ewwel darba, kif wasslilha l-qolla d-dar u mbagħad bagħat joħtobha ma' mara ġara tagħha. "Dak kien żmien", wieġeb iż-Żirka, donnu nesa d-disgħin sena fuq dahru "fl-għaxija qabel ma żżewwiġna kont nishar għandhom, inqatta' l-ħin fil-ħrejjef jew ngħannu fuq il-kiterra. Imma ħej mita wasalna biex intejġu l-ftira għaqdet għax kellna mmorru għand l-arċipriet ħalli jistħarriġna fid-dutrina. Dik biċċa li ġratli! ħsibt li l-arċipriet ma kienx sa jatini niżżewweġ għax fost l-oħrajn għamilli din il-mistoqsija: "Taf tgħidli l-Knisja biex tingħalaq?" U jien, Ċanu, duttrina ftit li xejn kont naf, għax dejjem l-għalqa nikser jew naħsad jew niżra; u għalhekk weġibtu "Sur arċipriet, il-knisja tingħalaq bl-imfietaħ u l-istaneg". Trid tara mbagħad x'ħasla tani l-arċipriet, kif waqqagħli wiċċi fl-art "U ma tistħix" qalli "mela ma tafx li l-Knisja tingħalaq bil-Fonti tal-Ilma Mbierek!" "Kos, jien bħalek kont ngħidlu", wieġeb Ċanu "aħna n-nies ta' l-art ma aħniex nies ta' l-għerf. U Ċikka, Alla jaħfrilha, kif ħelsitha miegħu?". "U kif ridtha teħlisha", qabeż iż-Żirka "ġralha qaws ieħor bħali: Saqsieha l-Knisja ta' Alla biex titbajjad, u hi miskina wieġbithu, Sur Arċipriet, il-Knisja ta' Alla titbajjad bil-ġir u l-pniezel (1).. U l-arċipriet ta ħasla oħra lilha. Għax hu, Alla jaħfirlu, kien tar-ruħ ħafna, u kien jisbel jekk ma tkunx taf id-duttrina sewwa. Mela meta kont sa nersaq għall-ewwel tqarbina, ommi ħaditni għandu biex jistħarriġni "Ibni", saqsieni hu "kemm huma l-kmandamenti ta' Alla?" Ħamsa, sur Arċipriet, weġibt jien. U ħej ma riedx jatini nitqarben. Imma ommi, bħal kieku riedet iddewwi l-biċċa "Sur Arċipriet", qaltlu, "jaħasra tih jitqarben, id-dutrina jafha. Ma wieġibx tajjeb mhux għax ma jafx li l-kmandamenti ta' Alla huma sebgħa, imma għax jistħi". U ħej l-biċċa għaqdet aħjar, għax bewwiġna l-barra t-tnejn, u bagħatna nitgħallmu d-dutrina lili u l-ommi miegħi". Ċanu nfexx jidħak u mbagħad beda biex igħid xi ħaġa minn tiegħu hu wkoll. "Mela lili ma ġratlix biċċa oħra ma' dan l-arċipriet? Darba fil-quddiesa ta' l-ewwel inkun qed inqassat l-użarju u ngħid xi talb għal-erwieħ, u xħin kont qed ngħid xi ħaġa għal-mejtin "Gwerra eterna u għaks perpetwa, sinjur ħenn għalihom" (2), ma jdurx fuqi f'dik

(1) It-tweġiba għal mistoqsija ta' l'arċipriet kellha tkunhekk: Il-Knisja ta' Alla titbajjad bid-dija ta' l-Ispirtu Santu. Xi qodma għadhom jiftakru dutrina bħal din.

(2) Kliem imħassar mil-Latin *Requiem eternam u lux perpetua.*

il-ħemda kollha jgħajjat miegħi "X'int tbarqam u tgħid? Qed titlob għal-għaks? Mela ma hawnx għaks biżżejjed? U l-gwerra jonqosna!"

Iż-żewġt ixjuħ reġgħu bellu xuftejhom bl-inbid "Narrah imbierek kemm kien qalil dak l-arċipriet" qal iż-Żirka bejn daħka w oħra "Tiftakarx Ċan meta konna għadna żgħażagħ; jien kissirt ħġieġa mis-sagristija, u l-arċipriet ried jaf min kissirha minn għandek, u jien għaqqadtlek il-ponn minn wara biex ma tikxifnix?

"Ċan" qallek l-arċipriet għal tliet darbiet "Ċan, għid min kisser dik il-ħġieġa għax sa naqlagħlek widnejk u sa teħel b'kollox int." U int weġibtu "Fuq ruħi, sur arċipriet, ma nafx min kissirha l-ħġieġa, imma hu min hu, hu ż-Żirka! "Niftakar ingħid" wieġeb Ċanu, l-aktar b'dik ix-xeba ħatar li dliktli fuk dahri l-ewwel darba li ltqajna, ma nibqax niftakar!"

Hawnhekk iż-żewġt ixjuħ xorbu l-aħħar subgħajn inbid li kien baqgħalhom fit-tazza u qamu jitwieżnu fuq l-għasluġ tal-lumi biex jinġabru lejn darhom qajl qajl. U f'għajnejhom għad-dawl tal-lampa, kien hemm bħal demgħa ta' ħasra tleqq, donnhom b'dawn għajnejhom riedu jfissru lil xulxin: Min jaf nerġgħux niltaqgħu darb'oħra biex nidħaddtu fuq l-imgħoddi flimkien? Tgħid Dun Manwel għad jarġa' jagħmlilna l-griżma u jifirħilna meta jara li rġajna rxuxtajna, inwerrku bl-għasluġ mat-triqat tal-ħâra? Min jaf, għadam tajjeb aħna, imma fl-aħħar jasal l-aħħar għalina wkoll.

"Il-lejl it-tajjeb, Ċan!"

"Il-lejl it-tajjeb Żirk!"

Wiż-żewġt iħbieb infirdu minn xulxin ihewdnu fuq l-imgħoddi.

Gużè Aquilina.

GĦANJA TA' ŻMIEN TFULITI

Għanja ta' żmien tfuliti
midfuna fil-warrani,
dal-lejl x'mar ifettillek
leħnek tarġa' ssemmagħni ?

Tassew li ġid għamiltli
għax għasel sar ingħasi,
imma x'ħin qomt u bqajtli
iddamdam ġewwa rasi.

O kemm o kemm ġagħaltni
nixxennaq dak li mar,
tixniq li biss ikattar
f'qalbi sal-lum l-imrar !

Aħfirli jekk illumek.
Imma minn dak iż-żmien
o, kif kollox inbidel !
m'għadniex, lê, għal ħlimkien.

Sena sejħet lil l-oħra,
sirt raġel, bdejt nixjieħ,
tgħallimt, li d-dinja ħrafa,
bla ebda ħajr jew ġieħ.

Waqt l'inti għâdek bħal qabel
kollox għall-ħajja sliem,
għâdek dejjem fil-bidu:
jien għoddni wsalt għat-tmiem.

Għanja ta żmien tfuliti,
ħallini, mela, mur ;
bid-damdim tiegħek f'rasi
l-imrar ġo sidri jfur !

Taf meta nkun irridek ?
nitolbok tonqosnix ;
meta tasal is-siegħa
ta mewti : tħallinix !

Ħennini f'dik is-siegħa
bħal mita fit-tfulija,
sabiex in-ngħas ta' dejjem
ikun serħan għalija.

C. M. B.

META NIŻEL L-AJRUPLAN

Aktar minn wieħed li jiġi f'idejh "Leħen il-Malti," naħseb li jkun qara wkoll lil ħuh l-ieħor, "Il-Malti" ta Marzu 1933, u jista' jkun li kellu is-sabar jaqra mqar biċċa minn dak li hemm miktub fuq il-Qabar Lhudi-Nisrani. Għedt dan, għax il-ġrajja li ġejja, ġrat fiż-żmien li jien kont għadni ngħammar f'dak id-dejr l-abjad li semmejt hemmekk.

Mela, għall-aħħar jiem ta' Awwissu tas-sena 1929, għal għarrieda nfexxet ġlieda kbira bejn il-għarab u l-lhud, fil-Palestina. Kull jum, f'dak id-dejr fejn konna qegħdin, kienu jaslu ħbarijet ġodda fuq li qiegħed jiġri f'Ġerusalemm, Hebrôn u Ġaffa. Kull lejla, minn fuq il-bejt, konna naraw xi raħal ta' lhud jinħaraq. Meta l-għarab ħabtu għal Holda u ħarquha, smajna sat-tifqigħ tal-ibwieq (1); u meta ħabtu għal Kafr-Urja, li hi ħdejna, m'hux it-tifqigħ biss smajna, imma l-għajjat tan-nies ukoll.

Aħna konna f'dak id-dejr, fil-barr, weħedna. Konna b'kollox sbatax-il-ras: tliet rahbiet, għaxart itfal, qassis u tliet irġiel. Kull lejla konna nistennew li jaħbtu għalina wkoll, billi, jew jaħsbuna lhud tassew, jew jagħmlu ta' bir-ruħhom ħasbuna. U m'hux aħna biss konna nistennew dan, għax l-ingliżi kull sebħ kienu jibagħtu ajruplan idur dawwara mejt mad-dejr, għal darba tnejn, jara hux kollox sew, u jarġa l-ura.

Kien mela f'daż-żmien li qegħdin insemmu, li żewġ ajruplani li kienu jtiru fuq Wadi s-Sarâr, sejrin minn Għażża għal Ġerusalemm. Kif għaddew id-dejr, wieħed minnhom niżel u waqaf f'għalqa fi truf il-wied.

Il-qassis, bil-għaġla, ħejja l-*lorry*, għajjatli, irkibna, hu u jien, u ż-żagħżugħ taljan li jsuq, u tlaqna. Qsamna l-egħlieqi, bil-*lorry* b'kollox, għax hawn ir-raba' bla ħitan, u sibna ruħna ħdejh.

Imma l-ajruplani tnejn kienu, m'hux wieħed. Wieħed wieqaf għal kollox u l-ieħor wieqaf ukoll, bid-dewwiema ddur qajl-qajl. U tnejn ukoll kienu l-ingliżi li wieqfin ħdejhom. "Ġralkom xi ħsara?" saqsejthom jien bl-ingliż. "Id-dawwara (2) ltwiet ftit," qalli wieħed minnhom. Jekk nistgħu ngħinukom f'xi ħaġa, għal kemm tgħidulna," irġajt jien. "Naħseb li nista' ntir sa Ramleħ, u nħabbar hemmekk, qalli l-ieħor, waqt li t-tnejn tbegħdu ftit u bdew jerfgħu l-ħaġar il-kbajjar li jsibu f'nofs il-għalqa, u jarmuh, wieħed lejn il-lemin, u l-ieħor lejn ix-xellug.

Imbagħad reġgħu l-ura. Wieħed tala' fuq l-ajruplan, u l-ieħor qabad wieħed f'kull id iż-żewġ imqabad tal-ħabel li kienu mdendla fil-ġwienaħ tiegħu. Id-dawwiema żiedet fid-dawrien, bdiet tvenven, u l-ajruplan dar qajl-qajl ma' l-Ingliż li kien iżommu minn ġwienħu. Malli wiċċu kien sew lejn il-għarb, telqu, u beda jiġri, iqajjem ir-riħ, u jtajjar degħbien ta' trab u ntietef tat-tiben, milli kien hemm fil-għalqa. Tbiegħed, u rtefa' mill-art, u beda jogħla u jiċkien, jogħla u jiċkien, sakemm sar daqs għasfur. Sar tikka. Ħin wieħed u ma deherx izjed.

Malli l-ajruplan għab, l-Ingliż ġie ħdejna li konna wieqfin fejn l-ajruplan l-ieħor. Saqsejnieh kif kienet ġratlu il-ħsara, u hu wieġibna li meta kien fl-ajru, intebaħ li l-makna kienet tagħmel xi ħoss għarib. Ma żżardax jibqa tajer. Ħares l-isfel u ra dik l-għalqa witja u niżel fiha; waqqaf il-makna u fittex x'kienet il-ħtija ta' dak il-ħoss li sama' fuq. Sab li kienet brima (3) merħija. Rassha, u raġa' qabad sa jtir.

Imma billi hu minn ġewwa l-ajruplan ma satax jara quddiemu, hu u jiġri, ħabat ma' ħaġra kbira, ltwiet id-dawwara, u l-ajruplan għal ftit ma nqalibx. Għalhekk, waqqaf u niżel. L-ieħor li kien fl-ajru fl-ajruplan l-ieħor, niżel jara x'kien ġralu; u l-bqija nafuh.

Qalilna wkoll li kien għadu kemm ġie l-Palestina, fejn kellu joqgħod għaxart ijiem. Kien ġej minn Malta. Minn Malta! Meta smajt dan, qalbi għamlet tikk! Dak iż-żmien kien ili msiefer fuq id-disa' snin, u l-Malti wieħed li kien ftit qrib minn fejn kont jien, kien ilu x'erba xhur li siefer. Kont mnikket għalih, għax kont immur inżuru, darba jew tnejn fix-xahar, u nqatta siegħa miegħu, nitkellem b'ilsien art twelidi.

"Jien Malti!" wieġibt. "Ħudni miegħek Malta!".

Għedt hekk, biċ-ċajt; imma billi qalbi kienet ħasset, il kelma ħarġet bħal kieku bis-sħiħ; għalhekk, il-qassis u t-taljan li kienu hemm bdew jidħku.

Il-ħin għaddej, u aħna nitħaddtu fuq ħaġa u oħra. Smajna żanzin ħafif li kull ma jmur joktor. Deher ajruplan fl-ajru, wasal, dar żewġ dawriet fuqna, biex jara hux kollox sew, u reġa' l-ura. Għadda ftit tal-ħin u ġie ieħor, li tbaxxa fuqna. L-Ingliż li kien fih, telaq ħaġra mgeżwra fi xkaka (4); l-ieħor refagħha u qara li kien fiha. Il-għarab li kienu l-dik in-naħa, jaraw l-ajruplan f'nofs il-għalqa, bdew ġejjin il-hemm, u waqfu jħarsu. Ġew ukoll żewġ qassisin Salesjani minn Bejt-Iġmâl. Qagħdu ftit jitkellmu magħna, u reġgħu marru.

Għadda ftit tal-ħin, u reġgħu ġew żewġ ajruplani oħra. Wieħed baqa' fil-għoli, idur dawwara mejt, u l-ieħor tbaxxa wasal fuqna, u l-Ingliż li fuqu, telaq bħal biċċa xoqqa, twila u dejqa, b'żewġ lewnijet minn tulha, isfar u aħmar-dagħmi u mar. L-ieħor refagħha, ħall tarfha, ħa r-rsul li kien fiha, u qrah. Meta qrah wiċċu tqarras. Imbagħad tala' fuq l-ajruplan, għatta l-makna b'biċċa xoqqa mxemmgħa (5), u libbes bl-imxemmgħa wkoll iż-żewġ ilwieħ tad-dawwiema, u niżel ħdejna. Il-qassis li kien magħna, qalli ngħidlu li hu kien sa jmur id-dejr, jibgħatlu xi ħaġa għall-għaxa. L-Ingliż iżżieh ħajr. Il-qassis u t-taljan rikbu l-*lorry* u jien bqajt hemmekk.

Issa kien beda jidlam, u l-għarab li kienu nġemgħu, ftit ftit, marru; baqa' biss wieħed raġel, m'hux għarbi, grieg, minn Kipru, li kien jaħdem fil-bini tal-Knisja l-ġdida ta' Bejt-Iġmal. L-Ingliż minn ġewwa l-ajruplan ġieb żewġ imħaded tal-ġild, u bħal bużżieqa imdawwra li hu nefaħha quddiemna u saret għamla ta' *life buoy.* Qgħadna bil-qegħda kif stajna, tnejn fuq l-imħaded u wieħed fuq il-ħalja bużżieqa u qbadna nitħaddtu bħal tliett iħbieb, għal kemm dik kienet l-ewwel darba li rajna l-xulxin.

Fuqna, s-sema sajfi, lewn ikħal dagħmieni, b'dik ir-raxxa kwiekeb kbar u żgħar, ipetptu. Iġbla quddiemna, u iġbla warajna. Lejn il-għarb, wilġa kbira kbira, ħalja mis-siġar, li minn nofsha jgħaddi Wied is-Sarar. Ebda ħoss ma kien jinstama', ħlief waqtijiet, it-tħaxwix ħafif ta xi troffa xewk imħarrek minn xi fewġa bierda ta filgħaxija.

L-Ingliż beda jgħidilna fuq London, għax hu kien minn hemm, u f'Malta ma kienx qagħad ħlief ftit jiem qabel ma telaq għal Palestina. Fissrilna kif jieħdu it-tè x-xadini fiz-*Zoo*, jew ġnien il-bhejjem; kif jifirxu l-mejda, u jistagħlmu (6) r-rqaqat kollha, bħal bnedmin. Kif it-tfal Ingliżi jixħtu l-ħut lill-wiżż, biex jarawh jogħdos għalih fil-għadira. Kif wiżża minnhom, meta t-tfal jarmu l-ħuta, kienet ittir u taqbadha fl-ajru, u t-tfal jaraw dan jifirħu, jgħajjtu u iċapċpu jdejhom. U ħwejjeġ oħra, li juru li kien ħsiebu aktarx f'London, u fid-dar tiegħu, u f'min ħalla fiha, kif dejjem jiġri lil kull min isiefer l-ewwel darba.

Il-kliem fuq il-bhejjem kien waqa' hekk: ftit fil-bogħod minn fejn konna qegħdin, kien hemm bejta xewk kbira, u hi u titħarrek fir-riħ, il-grieg fid-dlam ħasibha debagħ, jiġifieri, dbiba tal-barr, tixbaħ lill-kelb, li fil-Palestina hemm minnhom wisq, joħorġu bil-lejl, u jaħbtu għal min isibu, bniedmin u bhejjem, barra minn qabil il-fart. Did-dbiba

tibża' min-nar, għalhekk, ġbarna ftit tiben u xewk, u kebbisnieh, biex jekk kien tassew debagħ, jaħrab. Meta għarafna li kienet xewka, qgħadna u fehemtu x'kien id debagħ; meta fehemni, qalli li kien ra' bħalha fiż-*Zoo*, u hekk semma wkoll il-wiżż u x-xadini.

Ftit wara, l-*lorry* ġiet u ġew fiha l-qassis u ż-żagħżugħ taljan. Ġiebu magħhom il-għaxa għall-ingliż u għalija, u bħal sodda tal-għewwied, biex l-ingliż jistrieħ fuqha. Wara li qdejna l-ġewwieni u għitna, qgħadna nitħaddtu ftit fuq it-tajran, u l-ingliż semma t-tiġribiet li kien rahom isiru f'London, għattiġrija li kellha tkun f'dak ix-xahar, għar-rebħa tal-kies ta' Schneider.

Għal xi l-ħdax ta' bil-lejl, il-qassis qatagħha li aħjar norqdu. L-ingliż ried li hu ma jorqodx, biex jagħmel l-għassa ma' l-ajruplan, imma l-qassis qallu jistrieħ bis-sliema, u l-għassa nieħdu ħsiebha aħna. Għalhekk l-ingliż irtaka fuq is-sdejda tiegħu; il-qassis ġieb l-imħadda ta' fejn jokgħod min isuq il-*lorry*, u mtedd fuqha; it-taljan u jien, warrabna ftit iż-żrar, frixna kull wieħed patanija, u mteddejna wkoll; il-grieg mar jorqod għalih fuq il-*lorry*.

* * *

Kollha kienu jieħdu n-nifs ta' rieqdin, imma jien ma setgħet għajni tmur bija; il-ħin kollu nitqalleb minn ġenb għall-ieħor, u inħares minn taħt l-ajruplan, fejn konna mimdudin, għax, fil-bgħid il-bgħid, in-naħa tal-baħar, minn waqt għal waqt, kien jidher bħal beraq ħafif, jiddi ħin wieħed u jintefa. Fl-aħħar iddejjaqt mimdud. Qomt qajl-qajl biex ma nqajjemx lill-oħrajn, u mort uqaft in-naħa l-oħra ta' l-ajruplan, inħares lejn dak il-ħali ta' beraq.

X'ħaġa! Kull ma jmur il-beraq kien joqrob! u drabi ma jintifiex f'daqqa, imma jitmewwet ftit-ftit. Kien gej in-naħa tagħna mal-wied-il-wied. Meta qorob sewwa, qajjimt lill-ingliż u għedtlu li kien ġej dawl in-naħa tagħna.

Qam u waqaf iħares. Ftit wara beda jistama' tħarħir ta' xi *motor*. Mbagħad bħal xrara nar żiġġet il-fuq minn qiegħ il-wied u nfexxet fl-ajru bħal kewkba kbira bajda, imdawwra bi ġmiel ta' dijja, li dawwlet il-wied u l-iġbla ma'd-dwar. Il-qassis u x-xebb it-taljan qamu u ġew ħdejna.

L-ingliż tala' fuq l-ajruplan, ġieb xi ħaġa, refagħha l-fuq u stemgħet tifqiegħa. Xrara nar rtefgħet il-fuq u nfetħet f'kewkba kbira u sabieħa, ta' lewn ħadrani. Wieġbu dawk li kienu ġejjin b'kewkba oħra ħadra min naħithom; imbagħad

deher il-*motor* miexi gewwa l-egħlieqi. Kellu fuku żewġ *search-lights* jew dwal fittiexa, li xeħtuhom fuqna biex jarawna sew.

Imma huma kienu il-hemm mill-wied, u ma kienx hemm trieq biex isuqu għal ħdejna: għalhekk niżlu tnejn min-nies u ġew lejna miexjin. Il-qassis u jien morna n-naħa l-oħra tal wied, irkibna l-*motor* u wrejnihom minn fejn setgħu jgħaddu għal ħdejn l-ajruplan.

X'ħin wasalna u nżilna, wieħed ingliż imdaħħal fiż-żmien li kien jidher ir-rajjes tagħhom, ġie ħdejja, ħadli b'idi w qalli "Smajt li int Malti". Iva tassew, wieġibtu; "Nizzik ħajr ta' kull ma għamilt ma' Captain Phillips, u jekk xi darba tkun in-naħa ta' Gażża, għaddi arana!" Izzejtu ħajr u għedtlu li jekk inkun il-dik in-naħa ma nonqosx.

Erba' ngliżi baqgħu għassa ma' l-ajruplan, u l-oħrajn rikbu w marru. Kienu xi t-tlieta ta' bil-lejl, u aħna ġarrabna norqdu ftit-ieħor, imma ngħid għalija kien kollox għal xejn, għax ma stajtx nitnigħes.

* * *

Meta beda jbexbex id-dawl, qam kulħadd. Il-qassis kellu jitla' jqaddes fid-dejr, u t-taljan u jien tlajna miegħu. Wieħed ingliż ġie magħna wkoll, biex jieħu li jeħtieġ għat-tiswijja ta' l-ajruplan.

Wara l-quddies għabbejna fuq il-*lorry* il-għodda, u l-għawied li ried l-ingliż, u morna. Sibna miġmugħa qatigħ għarab ma' dwar l-ajruplan, u xi qassisin minn Bejt-Iġmâl, li hi qrib. L-ingliżi għamlu gods ħaġar, u dak li kien ġie magħna d-dejr, qigħed il-"jug" fuq il-gods, u rafa' bih l-ajruplan u lewa ġewnħha 'il-wara. Imbagħad baqgħu jistennew sa ma jiġi l-*motor* minn Gażża, li kellu jġib dawwara ġdida, biex ibiddlu dik li kienet tgħawwġet, għax ma tissewwiex.

Jien kelli x'nagħmel, u ma stajtx noqgħod hemm il-ħin kollu; għal hekk bil-qalb il-tajjba rġajt lejn id-dejr. Għal xi l-ħdax tlajt fuq il-bejt fejn kien hemm ukoll il-qassis, iħares bin-nadur (7) il-ġliba nies fil-bgħid, fil-wied, ma' dwar l-ajruplan li l-ingliżi kienu qegħdin isewwuh. Imbagħad rajna jqum dabgħien trab, bħal duħħan, u minn nofsu tela' l-ajruplan Dar żewġ dawriet fl-ajru fuq in-nies, u ġibed lejn id-dejr. Wasal fuqna, u Captain Phillips minn ġewwa fih, xejjrilna bil-maktur, u ġibed lejn Ramleh, u aħna nżilna isfel.

Hekk dil-ġrajja għaddiet ukoll, bħal ma jgħaddu l-ġrajjiet kollha, imma jien għadni ma nsejtx għal kollox dak il-ġmiel ta' lejl li għaddejt, meta niżel l-ajruplan

L. C.

(1) Buq, dari—xkubetta. (2) Dawwara—ruota. (3) Brima—vite.
(4) Xkaka—carta. (5) Xoqqa mxemmgħa—tela cerata.
(6) Stagħmel, jistagħmel—usare.
(7) Nadur—dak li tara bih, jew minnu, hawn—binoculo.

ĦREJJEF QODMA

Hawn Malta u Għawdex, bħal artijiet oħra, għandna ħafna ħrejjef qodma, li mhux ta' min iħallihom jintilfu. Ħafna minnhom ilhom li ntilfu, oħrajn qegħdin jintilfu. Tisma xi xiħ igħidlek: Kien igħid missieri.... dan u dan; imma ma jafx il-biċċa kif kienet sewwa; jogħtik x'taħseb biss li dik darba kienet ħrafa sabiħa li l-lum intsiet. U hekk intilfu ħafna ħwejjeġ li satgħu jkunu ta' dawl kbir għall-istorja ta' ġensna. Għax l-istorja ta' Malta, tista' tkun magħrufa wisq aħjar b'xi qlajja qodma u ħrejjef bħal dawn, billi d-dokumenti ta' l-istorja huma aktarx miktuba millbarranin, li ma kellhom ebda ġibda u rabta ma' Malta. Il-Maltin, sa minn dejjem maħkumin minn ħaddieħor, qatt ma satgħu jedukaw ruħhom kif jixraq lil popln ċivil; u biss f'dawn l-aħħar żmenijiet, wara li twaqqfet l-Università, satgħu huma jagħmlu "kuxienza nazionali" u xtaqu jfakkru ġrajjiethom.

Għalhekk aħna ħsibna li nġibu, k'jista' jkun sa l-inqas waħda, dawk il-ħrejjef imxerrdin ma' gżirietna, hekk kif joħorġu minn fomm il-poplu, minngħajr ebda tibdil ta' xejn. Dan ixxogħol qabdu jagħmluh oħrajn qabilna; iżda billi dan mhux xogħol ta' wieħed waħdu, ma' waslux biex iġibuhom kollha. Għalhekk aħna nistiednu dawk il-ħbieb tal-Malti kollha li jinsabu mxerrdin ma' Malta u Għawdex, biex jiktbu huma nfushom dawk il-ġrajja li jafu jew jisimgħu, u jibagħtuhomlna; u aħna mbaghad wara t-tgħarbila (kritika) meħtieġa inġibuhom fuq dan il-perjodiku.

Wigi Portelli

28 ta' Lulju 1934

TAGĦRIF

KOTBA LI BAGĦTULNA

Comm. Alf. M. Galea, *Tagħlim tal-Appostli*, is-sitt ktieb. Fih fil-qosor l-istorja tal-bidu tal-Knisja, jiġifieri, il-ħedma tal-Appostli, u l-aktar ta' S. Pawl, fit-twaqqif tal-Knisja.

The Teacher, Lulju 1934. Fih beda joħroġ bil-Malti d-dramm "*Il-Fidwa tal-Bdiewa*" tas-Sur Nin Cremona.

M. Agius—Is-SS. Salvatur f'Malta—pp. 56, Dar ta' S. Ġużepp.

Tisħib
6d. kull sitt xhur 1s. kull sena Kopja waħda sold Għal barra minn Malta id-doppju.

INFAKKRU

l-imsehbin li għadhom ma ħallsux biex jibagħtu l-Empire Press il-ħlas tagħhom, u dawk li għandhom jagħtu aktar minn sena nergħu nitolbuhom, bħalma tlabniehom bosta drabi, jħallsu jew, jekk ma jridux jibqgħu msehbin, ireggħu dal-ktieb lura mal-ħlas tal-warrani.